

Куцос О. І.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР»

Концепт «національний характер» відзначається багатогранністю та різноманітністю, у зв'язку із чим нагальною потребою виступає створення теоретично і методологічно обґрунтованої класифікації типів таких концептів. Для реалізації зазначеної мети були проаналізовані різноманітні наукові джерела (наукові статті, монографії, дисертації, автореферати, словники, енциклопедії, підручники та посібники), наявні у відкритому доступі. Зокрема, ми звернулися до електронних наукових бібліотек, баз даних захищених дисертацій та інших ресурсів, що містять відповідні наукові та навчально-наукові матеріали. Було дібрано 100 визначень, запропонованих у межах різних наук (лінгвістика, психологія, педагогіка, соціологія, культурологія, етнологія, історія, філософія та політологія). Для їхньої систематизації був залучений такий якісно-кількісний метод дослідження, як контент-аналіз. Це дозволило виділити десять основних компонентів, що характеризують сутність концепту «національний характер», а саме: поведінково-реактивний, емоційно-чуттєвий, комунікативно-лінгвістичний, філософсько-світоглядний, духовно-релігійний, соціально-культурний, матеріально-побутовий, історично-етнографічний, природно-кліматичний та генетично-антропологічний. Їхній зміст розкривається через відповідні тези, представлені в дібраних тлумаченнях. Наступний етап контент-аналізу полягав у знаходженні виділених компонентів у межах кожного конкретного визначення концепту «національний характер». Завдяки цьому було вираховано процентне відношення представленості кожного з виділених компонентів, тобто виявлено найбільш значущі компоненти національного характеру. Передбачається, що отримана інформація дозволить зосередитися на найбільш важливих складових частинах концепту «національний характер», а отже, досліджувати найголовніші аспекти цього фундаментального поняття в межах будь-якого соціогуманітарного знання, зокрема й лінгвістики.

Ключові слова: національний характер, концепт, контент-аналіз, соціогуманітарне знання, поліпарадигмальний підхід.

Постановка проблеми. В умовах посиленого інтересу до вивчення соціокультурних і психологічних особливостей представників різних етносів особливого значення набуває розкриття такого важливого світоглядного концепту, як національний характер. Його значущість підкреслюється тим, що спроби аналізу і всебічного дослідження даного феномену регулярно здійснюються в межах різних соціальних та гуманітарних наук. Можна припустити, що цей факт має бути запорукою якщо не створення чіткої системи уявлень про національний характер, то хоча б уніфікації його визначення. Проте аналіз наукових та навчально-наукових джерел різного типу засвідчує, що однастайності в цьому питанні нема і не передбачається. Водночас наші лінгвістичні дослідження (зокрема, виявлення особливостей національного характеру в мовній свідомості) потребують конкретизації концепту «національний характер», що й зумовило необхідність уточнення його дефініції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сфера наших наукових інтересів пов'язана з українською та російською мовною свідомістю, тому було вирішено зосередитися на обробці інформації українською та російською мовами. Отже, залучивши метод суцільної вибірки, ми відібрали варіанти тлумачення концепту «національний характер», представлені в україно- та російськомовних працях різних авторів. Загальна кількість джерел, у яких містяться варіанти визначення концепту «національний характер», дорівнює 100. Відповідно до цього, об'єктом аналізу стали 100 варіантів визначень національного характеру, представлених у наукових та навчально-наукових матеріалах. Зокрема, 29 визначень містяться в наукових статтях, 12 – у монографіях, 26 – у дисертаціях і авторефератах, 11 – у словниках і енциклопедіях, 22 – у підручниках та посібниках. Варто зазначити, що для забезпечення об'єктивності дослідження такого багатогранного

феномену, як національний характер, ми залучили джерела з різних наукових галузей, а саме з лінгвістики, психології, педагогіки, соціології, культурології, етнології, історії, філософії та політології. У межах даної статті ми навели 10 зі 100 дефініцій, що ілюструють підходи до визначення національного характеру (таблиця 1).

Постановка завдання. Огляд наукових джерел дозволяє стверджувати, що наявні тлумачення національного характеру дуже різноманітні, з різним набором складових частин та різними акцентами. Отже, необхідною є систематизація цих визначень, що дозволить, у свою чергу, ґрунтувати подальші лінгвістичні дослідження на чітко визначених вихідних поняттях. На наш погляд, для систематизації доречно залучити такий якісно-кількісний метод дослідження, як контент-аналіз. Отже, метою статті є типологізація і класифікація тлумачень концепту «національний характер» шляхом контент-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Для здійснення контент-аналізу передусім необхідно визначити одиниці аналізу, тобто компоненти, кількість яких необхідно порахувати. У рамках нашого дослідження були виділені такі компоненти, що характеризують сутність концепту «національний характер»: 1) поведінково-реактивний; 2) емоційно-чуттєвий; 3) комунікативно-лінгвістичний; 4) філософсько-світоглядний; 5) духовно-релігійний; 6) соціально-культурний; 7) матеріально-побутовий; 8) історично-етнографічний; 9) природно-кліматичний; 10) генетично-антропологічний. Вони були сформульовані шляхом узагальнення окремих тлумачень концепту «національний характер», отже, їхній зміст розкривається через відповідні тези в межах дібраних нами 100 варіантів визначень.

Так, поведінково-реактивний компонент представлений такими визначеннями дібраних нами тлумачень: 1) особливості форм реакцій на навколишній світ; 2) швидкість та інтенсивність реакцій на події; 3) норми поведінки та діяльності; 4) національний колорит дій; 5) традиційні форми поведінки; 6) стереотипи поведінки, психологічні та поведінкові схильності; 7) манера поведінки, типовий образ дій; 8) сукупність моделей поведінки; 9) психологічні стереотипи поведінки; 10) якості та риси, що домінують в образі дій і стереотипах поведінки; 11) сукупність стійких поведінкових рис і форм реакції; 12) трансформація національних уявлень в особливостях поведінки та діяльності людей; 13) формування вольових якостей етнічної спільноти; 14) система аракте-

рологічних якостей, що зумовлюють національну своєрідність тощо.

Емоційно-чуттєвий компонент реалізується через такі тези: 1) певна сукупність емоційно-чуттєвих проявів; 2) способи емоційно-чуттєвого освоєння світу; 3) національний колорит почуттів та емоцій; 4) реакції на звичні ситуації у формі почуттів і станів; 5) своєрідна емоційна реакція на явища об'єктивного світу; 6) емоційно-вольові реакції; 7) ставлення до власної й інших етнічних спільнот; 8) емоційно-психологічна сторона традицій, звичок та звичаїв; 9) національний колорит почуттів і емоцій; 10) масові емоційні переживання; 11) загальний спосіб відчуття реальності тощо.

Комунікативно-лінгвістичний компонент виражений у таких визначеннях: 1) лінгвокультурна спільнота; 2) специфіка мови та комунікативної поведінки народу; 3) взаємний вплив один на одного окремих індивідів; 4) характерні реакції в типових ситуаціях спілкування, зумовлені соціолінгвістичними чинниками; 5) відображення специфіки мови; 6) існування побутової та літературної мови; 7) міжособистісні та міжнаціональні взаємини; 8) правила і норми взаємодії тощо.

Філософсько-світоглядний компонент реалізується в межах таких тез: 1) своєрідність нації, її менталітет; 2) сприйняття навколишнього середовища; 3) система основних наявних в етносі настанов, цінностей, умонастроїв; 4) особистісне самовизначення; 5) колективні національні уявлення народів про зовнішній світ і про самих себе; 6) спосіб акумуляції культурних національних цінностей і настанов; 7) формування духовно-моральних якостей етнічної спільноти; 8) єдність суспільної свідомості; 9) спільність системи надособистісних колективних уявлень про світ, суспільство, особистість та норми поведінки; 10) комплекс уявлень про свій та інші народи; 11) особистісні елементи і структури, що забезпечують спільні форми світосприйняття; 12) форма прояву несвідомого; 13) відображення у психіці людей загальних специфічних умов існування нації; 14) історично сформована сукупність психічних властивостей нації; 15) спосіб світовідчуження, притаманний національній спільноті тощо.

Духовно-релігійний компонент виокремлюється через такі визначення: 1) своєрідність духовного розвитку; 2) сукупність специфічних духовних якостей; 3) сукупність особливостей духовного вигляду народу; 4) система основних наявних в етносі вірувань; 5) уявлення про чесноти і пороки; 6) особливості моралі і релігії; 7) духовний облік народу тощо.

Тлумачення концепту «національний характер»

№	Автор, джерело	Зміст концепту
1.	В. Бокань [1, с. 107]	Формує національну свідомість, яка відображає соціальне буття. Остання охоплює весь життєвий спектр: виробничі, економічні та політичні відносини, культурно-мистецький процес. Усе це уособлює психологічний рівень моральних стосунків як у самому об'єкті, так і в його зовнішніх зв'язках.
2.	О. Бондаренко [2, с. 69]	Спосіб світовідчування, притаманний національній спільноті. Він виявляється передусім у сукупності соціально-психологічних рис (настанови, стереотипи поведінки), які репрезентують ціннісні ставлення до світу, традиції, звичаї, принципи життєдіяльності даного народу. Відзначаючись цільністю, національний характер є водночас динамічним утворенням, у якому взаємодіють певні тенденції, часто неоднозначні, вони нерідко продукують досить строкату й суперечливу єдність.
3.	А. Борисова [3, с. 6]	Совокупность психологических черт, менталитета, национальных традиций и обычаев той или иной этнической общности, сформировавшихся под влиянием исторических, культурных, религиозных, географических и климатических факторов, проявляющихся в специфике национальной культуры, в языке и коммуникативном поведении народа.
4.	О. Вишневський [4, с. 44]	Складається стихійно як наслідок адаптації людини і народу до певних зовнішніх природних та історичних умов. Він є природною даністю і як такий є предметом етнічної психології, яка ставить собі за мету вивчати й описувати його, виявляти в ньому ті чи інші риси та, можливо, пояснювати їхні джерела.
5.	А. Денисенко [5, с. 9]	Отражение в психике представителей данного этноса своеобразных исторических условий его существования, а также совокупности некоторых особенностей духовного облика народа, которые проявляются в свойственных ему традиционных формах поведения, восприятия окружающей среды, которые запечатлены в национальных особенностях культуры, языка и речи, раскрываются в искусстве, творчестве, традициях и обычаях.
6.	І. Дубов [6, с. 430]	Либо присущий представителям данной нации набор основных личностных черт (концепция модальной личности), либо система основных существующих в этносе представлений: установок, верований, ценностей, умонастроений и т. д. (концепция социальной личности).
7.	Н. Мойсеева [7, с. 27]	Философская категория, выражающая синтез этнического и социального в развитии общества как целостной системы, отражающая процесс объективации константных свойств менталитета в социокультурные ценности; системное качество, связывающее общее и единичное, обеспечивающее формы перевода этнонационального бытия субъектов в социально-исторические и государственные формы их жизнедеятельности. Национальный характер позволяет адаптироваться субъектам в окружающем социальном пространстве и регламентировать поведение в контексте межличностных и межнациональных взаимоотношений.
8.	Б. Савчук [8, с. 429]	система світовідчуття, самовираження етнічної спільноти в навколишньому світі, що закріпилася та проявляється у вигляді певних стереотипів мислення, емоційних реакцій, норм поведінки, типовому способі дій. Він формувався протягом багатьох століть під впливом природно-географічного й етнокультурного середовища, соціоісторичного й інших чинників, тому державно-пропагандистські чи просвітницькі заходи здатні завдати йому лише деяких трансформаційних, а не загальних докорінних змін.
9.	Г. Смирнов [9, с. 78]	Целостная система со свойственной ей иерархией качеств, доминирующих в образе мыслей и действий, в культуре, стереотипах поведения, свойственных данной нации. Это совокупность специфических физических и духовных качеств, норм поведения и деятельности, типичных для представителей той или иной нации.
10.	С. Темирбеков [10, с. 25]	Те качества и свойства народа, которые призваны отражать его специфические особенности, проявляются в поведении, действии, поступках, во вкусах и предпочтениях, во взаимоотношениях людей. На становление национального характера решающее влияние оказывают природа, климатические условия, биологические факторы. Поэтому он глубоко заложен в генофонде народа.

Соціально-культурний компонент втілюється в таких тезах: 1) національні риси звичок і традицій; 2) специфіка національної культури; 3) національні особливості культури й інших сфер суспільного життя; 4) культура, традиції, звичаї, обряди; 5) якості та риси, що домінують у культурі; 6) прояви психічної енергії свідомого та несвідомого, виражені у творах мистецтва, літератури, у символах; 7) утілення результатів діяльності у продуктах матеріальної і духовної культури; 8) психологічні риси, пов'язані з культурною єдністю етнічної групи; 9) органічна цілісність культурних якостей і рис; 10) синтез етнічного й соціального; 11) процес об'єктивації константних якостей менталітету в соціокультурні цінності; 12) вимога культури до психологічного складу індивідів; 13) модель людського буття, втілена в культурі; 14) своєрідна персоніфікація культури даної національної спільноти тощо.

Матеріально-побутовий компонент реалізується у таких визначеннях: 1) формування особливостей сприйняття під впливом соціальних умов життя; 2) ставлення до соціально-побутового середовища; 3) національні риси, що формуються під впливом умов матеріального життя; 4) психологічні риси, що формуються в конкретних економічних і культурних умовах розвитку; 5) адаптування суб'єктів до соціального простору тощо.

Історично-етнографічний компонент утілений у таких тезах: 1) відображення у психіці історичних умов існування нації; 2) властивості, притаманні спільноті на певному етапі розвитку; 3) психологічні риси, пов'язані з історичною єдністю етнічної групи; 4) національні риси, що формуються під впливом умов історичного розвитку; 5) відображення нації як суб'єкта історії; 6) соціальне утворення, що має стадії зародження, становлення, гальмування, дисперсії, кризи;

Таблиця 2

Представленість компонентів концепту «національний характер»

№	ПР	ЕЧ	КЛ	ФС	ДР	СК	МП	ІЕ	ПК	ГА
1										
2										
3										
4										
5										
6										
7										
8										
9										
10										

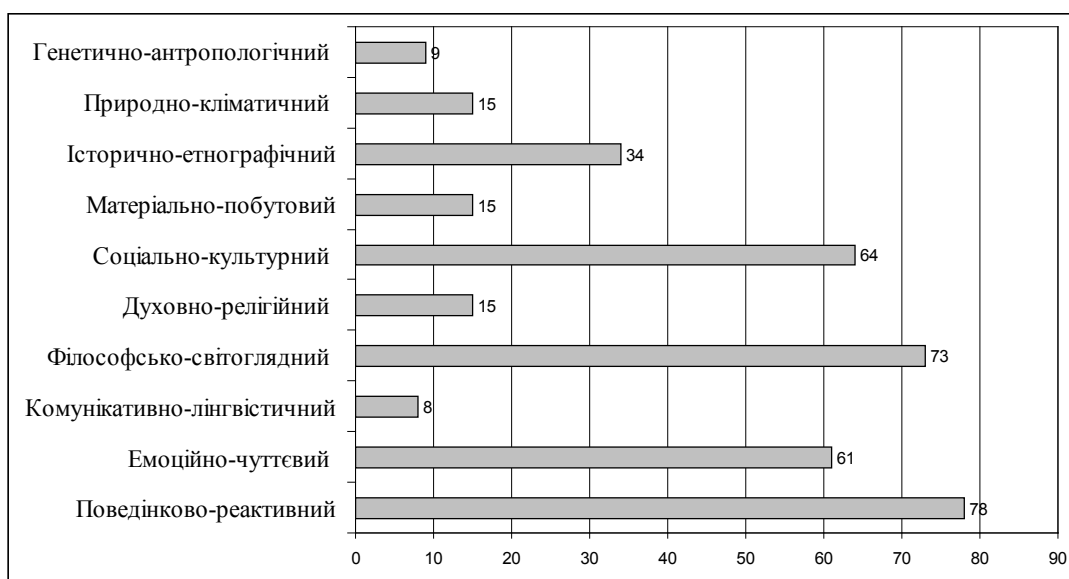

Рис. 1. Розподіл компонентів концепту «національний характер»

7) перехід етнонаціонального буття в соціально-історичні та державні форми життєдіяльності; 8) специфічне поєднання загальнолюдських рис у конкретних історичних і соціально-економічних умовах буття нації; 9) залежність від конкретних історичних і соціально-економічних умов існування певної спільноти; 10) передача культури з покоління в покоління в незмінному або мало-зміненому вигляді; 11) історичний розвиток національно-культурного буття; 12) історична динаміка розвитку тощо.

Природно-кліматичний компонент виражається в таких визначеннях: 1) формування нації під впливом природно-кліматичних чинників; 2) формування особливостей сприйняття під впливом природних умов життя; 3) психологічні риси, що формуються в конкретних природних умовах розвитку; 4) формування особливостей під впливом географічних чинників; 5) формування особливостей під впливом екології тощо.

Генетично-антропологічний компонент утілений у таких тезах: 1) формування нації під впливом біолого-соматичних чинників; 2) сукупність специфічних фізичних якостей; 3) формування особливостей сприйняття під впливом генетичної схильності; 4) сукупність генетичних (спадкових) рис; 5) генотип тощо.

Наступний етап контент-аналізу полягав у знаходженні виділених компонентів у межах кожного конкретного визначення концепту «національний характер» (таблиця 2). Так, у першому визначенні представлені такі компоненти, як духовно-релігійний, соціально-культурний і матеріально-побутовий. Друга дефініція охоплює поведінково-реактивний, філософсько-світоглядний та соціально-культурний компоненти. Третє визначення включає комунікативно-лінгвістичний, духовно-релігійний, соціально-культурний, історично-етнографічний та природно-кліматичний компоненти. Четверта дефініція базується на таких компонентах, як соціально-культурний, історично-етнографічний та природно-кліматичний. П'яте визначення охоплює поведінково-реактивний, емоційно-чуттєвий, комунікативно-лінгвістичний, філософсько-світоглядний, духовно-релігійний, соціально-культурний та історично-етнографічний компоненти.

Шоста дефініція базується на поведінково-реактивному, емоційно-чуттєвому, філософсько-світоглядному та соціально-культурному компонентах. Сьоме визначення складається з філософсько-світоглядного, соціально-культурного, природно-кліматичного та генетично-антропологічного компонентів. Восьма дефініція охоплює поведінково-реактивний, емоційно-чуттєвий, філософсько-світоглядний, історично-етнографічний та природно-кліматичний компоненти. Дев'яте визначення включає поведінково-реактивний, філософсько-світоглядний, духовно-релігійний, соціально-культурний та генетично-антропологічний компоненти. Десята дефініція складається з поведінково-реактивного, емоційно-чуттєвого, соціально-культурного, природно-кліматичного та генетично-антропологічного компонентів.

Контент-аналіз 100 дібраних нами визначень виявив, що поведінково-реактивний компонент представлений у 78% тверджень, емоційно-чуттєвий – у 61%, комунікативно-лінгвістичний – у 8%, філософсько-світоглядний – у 73%, духовно-релігійний – у 15%, соціально-культурний – у 64%, матеріально-побутовий – у 15%, історично-етнографічний – у 34%, природно-кліматичний – у 15%, генетично-антропологічний – у 9% (рисунком 1).

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що найбільш значущими компонентами національного характеру є поведінково-реактивний, філософсько-світоглядний, соціально-культурний та емоційно-чуттєвий. Отже, провідне значення для його тлумачення мають: 1) психологічні засади, пов'язані як із зовнішнім виявом у вигляді дій, поведінки, реакцій, так і із внутрішнім, що виражається через почуття, емоцій, вольову сферу; 2) психічні засади, що виражаються через особливості мислення, загальний світогляд, самосвідомість, ціннісні настанови; 3) соціокультурні засади, що вбирають у себе специфічні культурні риси та якості нації, звичаї і традиції, а також творчо-мистецьку сферу. Ми вважаємо, що ця інформація дозволить зосередитися на найбільш значущих складових частинах концепту «національний характер», а отже, досліджувати найголовніші аспекти цього фундаментального поняття в межах будь-якого соціогуманітарного знання, зокрема й лінгвістики.

Список літератури:

1. Бокань В. Культурологія. Київ : МАУП, 2004. 136 с.
2. Бондаренко О. Українська ментальність у розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 32. С. 66–78.
3. Борисова А. Французский национальный характер сквозь призму современных французских печатных рекламных текстов : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2010. 22 с.

4. Вишневецький О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). *Педагогічна думка*. 2010. № 3. С. 41–54.
5. Денисенко А. Образ «себя» и «других» в языковом сознании англичан: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2005. 24 с.
6. Дубов И. Феномен менталитета: психологический анализ. *Психосоциология менталитета и номен-талитета*. Екатеринбург : Деловая книга, 2002. 443 с.
7. Моисеева Н. Национальный характер как проблема социально-философского анализа: автореф. дис. ... докт. филос. наук. Москва, 2012. 43 с.
8. Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ : Лілея, 2004. 560 с.
9. Смирнов Г. О русском национальном характере. *Геополитический журнал*. 2017. № № 5–6. С. 78–86.
10. Темирбеков С. Об одной фундаментальной ценности: национальный характер. *Мысль*. 1999. № 7. С. 24–27.

Kutsos O. I. CONTENT ANALYSIS OF THE CONCEPT “NATIONAL CHARACTER”

The concept of “national character” is characterized by versatility and diversity, in connection with which there is an urgent need to create a theoretically and methodologically sound classification of the types of such concepts. To achieve this goal, various types of scientific sources (scientific articles, monographs, dissertations, abstracts, dictionaries, encyclopedias, textbooks and manuals), available in the public domain, were analyzed. In particular, we turned to electronic scientific libraries, databases of defended dissertations and other resources that contain relevant scientific and educational materials. 100 definitions proposed within different sciences (linguistics, psychology, pedagogy, sociology, culturology, ethnology, history, philosophy and political science) were selected. For their systematization, such a qualitative-quantitative research method as content analysis was used. This allowed us to identify ten main components that characterize the essence of the concept of “national character” behavioral-reactive, emotional-sensory, communicative-linguistic, philosophical-worldview, spiritual-religious, socio-cultural, material-domestic, historical-ethnographic, natural-climatic and genetic and anthropological. Their content is revealed through the relevant theses presented in the selected interpretations. The next stage of content analysis was to find the selected components within each specific definition of the concept of “national character”. Due to this, the percentage of representation of each of the selected components was calculated, i.e. the most significant components of the national character were identified. It is assumed that the information obtained will focus on the most important components of the concept of “national character”, and therefore explore the most important aspects of this fundamental concept within any socio-humanitarian knowledge, including linguistics.

Key words: national character; concept; content analysis; socio-humanitarian knowledge; polyparadigmatic approach.